
Razprave

1.02
Prejeto 22. 4. 2016

UDK: 930: 355.426(460)"1936/1939"

Peter Vodopivec*

O zgodovinopisju o španski državljanski vojni

IZVLEČEK

Avtor članka obravnava glavne težnje v raziskovanju španske državljanske vojne od začetka šestdesetih let preteklega stoletja dalje, ko so izšle prve, s kritično razdaljo zasnovane analize britanskih, ameriških, francoskih in španskih raziskovalcev. Tako najprej predstavlja dela in interpretacije Hughja Thomasa, Paula Prestona, Stanleyja Peyna, Gabriela Jacksona, Pierra Brouéja in Émila Témima, kratko pa omenja tudi knjige in stališča Burnetta Bollovena, Walterja Berneckerja, Ronalda Radosha, Herberta Southwortha, Helen Graham, E. H. Carra in Noama Chomskega. V nadaljevanju pa prikazuje razvoj španskega zgodovinopisja o španski državljanski vojni od Francove smrti dalje, pri čemer posebej opozarja na dela in ocene Ángela Martina Viñasa, Santosa D. Julie, Alberta Reiga Tapie in Enriqueja Moradiellosa.

Ključne besede: državljanska vojna, Španija, zgodovinopisje, komunisti, socialisti, anarhisti, zgodovinski spomin

ABSTRACT

ON HISTORIOGRAPHY OF THE SPANISH CIVIL WAR

The author discusses the main trends in the research of Spanish civil war since early 1960s, when the first critical distance-based analyses were carried out by British, American, French and Spanish researchers. The paper reflects on works and interpretations by Hugh Thomas, Paul Preston, Stanley Payne, Gabriel Jackson, Pierre Broué and Émile Témime, while briefly mentioning the books and views of Burnett Bolloten, Walther Bernecker, Ronald Radosh, Herbert Southworth, Helen Graham, E.H. Carr and Noam Chomsky. Furthermore, the author presents the development of the Spanish civil war historiography in Spain after Franco's death, focusing mostly on works and assessments by Ángel Martín Viñas, Santos D. Juliá, Albert Reig Tapia, and Enrique Moradiellos.

Key words: civil war, Spain, historiography, communists, socialists, anarchists, historical memory

* dr., redni profesor v pok., Poljanska 15, SI-1000 Ljubljana, peter.vodopivec@guest.arnes.si

»Krizo Španije je treba presoјati v okviru krize Zahoda«, je v pogovorih s hrvaškim publicistom in diplomatom Bogdanom Radico v letih 1937–1939 dejal španski filozof José Ortega y Gasset, ki se je po izbruhu vojaškega spopada in revolucije v Španiji – kljub liberalnemu, republikanskemu prepričanju – razočaran nad republiko in zgrožen nad njenimi nasprotniki umaknil v molk in tujino. »Španski problem ni v bistvu nič drugega kot problem občega evropskega kaosa ...«¹ Če je ugledni španski mislec v drugi polovici tridesetih let preteklega stoletja še precej naivno verjel, da bo delitev Evrope na »liberalnodemokratski« in »totalitarni del« mogoče razrešiti po mirni poti, za veliko večino evropske in ameriške demokratične javnosti ni bilo dvoma o tem, da je v Španiji potekal odločilen boj za ohranitev demokracije in proti prevladi fašizma v Evropi. Španska državljanska vojna je, kot je zapisal ameriški pisatelj in zgodovinar Herbert S. Southworth, »neposredno prizadela le majhen del zemeljske oble, vendar pritegnila pozornost vsega sveta.«² Te pozornosti je bila deležna tudi v zgodovinoписju. Čeprav se je stvarno zgodovinoписno raziskovanje vojskovanja za Pireneji začelo šele v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja, je število sintetičnih del, spominskih zapisov in študij o španski državljanski vojni do srede devetdesetih let že preseгло 16.000, po podatkih nekaterih španskih avtorjev pa do leta 2007 naraslo celo na 40.000 bibliografskih enot.³ Od konca osemdesetih let je v Španiji hkrati izšla tudi prava množica leposlovnih del s tematiko državljanske vojne, povojnega maščevanja zmagovalcev in tragične usode privržencev republikanskega tabora v času Francovega režima, nekatera med njimi pa so z več sto tisoč prodanimi izvodi postala izjemne knjižne uspešnice.

Vso to množico literature je seveda povsem nemogoče pregledati, zato lahko v kratkem zapisu in na osnovi dostopne literature opozorim le na glavne zgodovinoписne težnje od začetka šestdesetih let preteklega stoletja dalje, ko so v ozračju popuščanja povojne blokovske napetosti in političnega pritiska v Španiji izšle prve s kritično in »razumno objektivizirano razdaljo« (J. A. Blanco Rodríguez) zasnovane analize španske drame britanskih, ameriških in francoskih raziskovalcev.⁴ O vojni in revoluciji v Španiji v letih 1936–1939 je bilo seveda marsikaj napisanega že prej, v tridesetih letih, med drugo svetovno vojno in v letih po njej, toda večina teh zgodnjih prikazov in del je imela močan spominsko-osebni in politično-ideološki pečat,⁵ med-

¹ Bogdan Radica, *Agonija Evrope* (Beograd: Geca Kon A. D., 1940), 219–37.

² Juan Andrés Blanco Rodríguez, »La historiografía de la guerra civil española,« *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea* 7 (2007), <http://hispanianova.rediris.es>.

³ Ibid.

⁴ V tem prikazu se poleg na v drugi opombi navedeno razpravo Juana Andrésa Blanca Rodrigeza opiram še na naslednja dela: Julián Chavez Palacios, »La historiografía reciente sobre la Guerra Civil de 1936–1939 en los umbrales del nuevo milenio,« *Annales de Historia Contemporánea* 16 (2000): 410–29. Stanley G. Payne, »Recent Historiography on the Spanish Civil War,« *Journal of Modern History* 60 (September 1988): 540–56. Pelai Pajes (katalonsko: Pages), »Španski građanski rat i istorijski revizionizam: idealisti protiv istoričara,« v: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam (Zloupotrebe istorije španskog građanskog rata i drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije)* (Beograd: Udruženje španskih boraca in Fakulteta političkih nauka, 2014), 33–49.

⁵ Toda nekatera med temi zgodnjimi deli so doživela številne ponatise in še danes uživajo ugled

tem ko se je stvarnejša akademska zgodovinopisna razprava, sprva resda predvsem v širših, mednarodnih okvirih, začela šele v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja. Napovedala in spodbudila jo je leta 1961 izdana knjiga britanskega zgodovinarja Hughja Thomasa *The Spanish Civil War* (v slovenščini jo je pod naslovom Španija proti Španiji leta 1969 izdala Cankarjeva založba), v kateri je Thomas glavno krivdo za vojno in poraz republikancev pripisal njihovim medsebojnim nasprotjem in neuspešnim poskusom, da bi se enotno in odločno uprli pritisku cerkve, velikih zemljiških posestnikov, premožnih poslovnežev in vojske.

Po Thomasu bi bila v skrajno zaostrenih razmerah po pronunciamentu španskih generalov lahko uspešna le dosledna ljudskofrontna politika socialne pomiritve in protifašističnega zavezništva med meščanskimi in delavskimi strankami, ki bi ob ustrezni mednarodni podpori omogočila njihov učinkoviti odpor. Thomas je tako v prvi izdaji svojega dela razmeroma pozitivno ocenjeval politiko španskih komunistov, ki naj bi težili k vzpostavitvi »discipliniranega, levosredinskega meščanskega republikanskega režima«, anarhiste in do Sovjetske zveze kritične katalonske komuniste pa označeval za nerealne sanjače, ki so s svojimi prevratniškimi predstavami in zahtevami republikli povzročili nepopravljivo škodo in kljub požrtvovalnosti na bojiščih slabili njeno vojaško učinkovitost. Velik, če ne celo ključen del krivde za poraz republikanskega tabora je pripisal zahodnim silam (zlasti Franciji in Veliki Britaniji), ki so španski republikli odrekle podporo, medtem ko sta Italija in Nemčija z orožjem in vojaško podpirali španske generale. V sedemdesetih letih je svojo monografijo o španski državljanski vojni še razširil in dopolnil ter pri tem bolj pozitivno kot v prvi izdaji ocenil politiko levih republikancev in anarhistov, bolj kritično pa revoluciji naklonjene socialiste in komuniste, ki naj bi z nasprotovanjem anarhistom, katalonskim komunistom in revolucionarno razpoloženemu prebivalstvu usodno zoževali socialno osnovno odpora proti pučistom.

Thomasova zgodovina španske državljanske vojne je postala že v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja široko sprejeto referenčno delo in je tudi pozneje izšla v številnih ponatisih. Med ameriškimi zgodovinarji se je z njenimi ocenami že v šestdesetih letih zblížal zgodovinar Gabriel Jackson, ki je za svoje delo *The Spanish Republic and the Civil War 1931–1939*, v katerem je podobno kot Thomas zastopal stališče, da je bila edina realna republikanska možnost dosledna politika Ljudske fronte, zadušitev revolucije v Kataloniji s strani republikanske vlade pa neizogibna, čeprav po komunistični krivdi preveč krvava, leta 1966 dobil nagrado Združenja ameriških zgodovinarjev (American History Association).⁶ Na nagrajeno Jacksonovo knjigo se je v eseju *Objektivnost liberalnega učenjaštva* leta 1967 obširno in kritično odzval ameriški lingvist in filozof Noam Chomsky, ki je Jacksonu očital enostransko

stvarnih in zanesljivih pričevanj in prikazov španskih razmer v drugi polovici tridesetih let. Med takšnimi knjigami sta zlasti *Poklon Kataloniji (Homage to Catalonia)* Georgea Orwella, ki je prvič izšla leta 1938 (v slovenskem prevodu jo je leta 2009 izdala založba Modrijan) in *Španski labirint (Spanish Labyrinth)* publicista in zgodovinarja Geralda Brenana (prvi izid 1943).

⁶ Knjiga je prvič izšla leta 1965, leta 1966 pa je Jackson izdal tudi delo *The Spanish Civil War: Domestic Crisis or International Conspiracy*.

simpatiziranje z republikanskimi liberalci in ugotavljal, da razmer v Španiji v drugi polovici ni mogoče razumeti brez podrobnejšega poznavanja njihovega družbenega ozadja ter socialnega nemira in revolucije, ki sta poleti leta 1936 zajela velik del Španije.⁷

Chomsky se je svojem eseju med drugim obširno skliceval na knjigo francoskih zgodovinarjev Pierra Brouéja in Émila Témima *Španska revolucija in državljanska vojna*, ki je izšla istega leta kot Thomasovo delo, vendar je bila v Španiji in zunaj nje deležna precej manj pozornosti kot Thomasova knjiga.⁸ Broué in Témime sta se posvetila prav raziskovanju revolucije, ki jo je v osrednji Španiji in Kataloniji sprožil puč španske soldateske, in prepričljivo pokazala, da takšna razširitev zgodovinske analize na širšo politično in socialno stvarnost odpira nov pogled na politiko republikanskih strank in odnose med njimi. Kot že odmevni pričevalci – udeleženci dogodkov v letih 1936–1939 (Franz Borkenau, Arthur Koestler⁹ in zlasti George Orwell) – sta tudi Broué in Témime opozorila, da je spontano revolucionarno vrenje ob podpori anarhistov, levih socialistov in do Sovjetske zveze in Stalina kritičnih katalonskih komunistov sprožilo enkratno prevratniško in odporniško gibanje in v republikanskem taboru ustvarilo »dvovlaje«, kar je v temeljih ogrozilo ljudskofrontno zaveznitvo. To naj bi med vodilnimi politiki republike po njunem mnenju sprva do mere razumel in poskušal v njeno obrambo izkoristiti le vodja socialistične levice Largo Caballero, medtem ko so drugi voditelji republikanskih strank skupaj s komunisti in Caballerovim naslednikom Juanom Negrinom prevratniška gibanja in stranke podcenjevali in vložili vse sile v nasilno zadušitev revolucije, kar je usodno zožilo socialne temelje republikanskega odpora in mu odvzelo prepotrebno udarno moč.

Stališče obeh francoskih zgodovinarjev, da republikanskega poraza in frankistične zmage ni mogoče razložiti samo z vojaškim in političnim dogajanjem ter republiki nenaklonjeno politiko zahodnih držav, temveč ju je treba presojeti v najširšem socialnem in idejnopolitičnem kontekstu, ki je tragično zaznamoval nasprotje med ljudskofrontno politiko in revolucijo, so v zadnjih desetletjih sprejeli tudi mnogi drugi avtorji, četudi se v ocenah vladne, ljudskofrontne politike in politike revolucionarnih strank z njima niso povsem strinjali. V razširjeni in dopolnjeni izdaji svoje zgodovine je svoje ocene revolucije delno že leta 1976 popravil tudi Hugh Thomas, med drugimi avtorji, ki so se posvetili raziskovanju španske revolucije in njenih posledic, pa kaže omeniti še konservativneje usmerjenega in radikalni levici nenaklonjenega Britanca Burnetta Bollorena z leta 1979 izdanim delom *Španska revolucija (The Spanish Revolution)* in posmrtno leta 1991 izdano knjigo *The Spanish Civil War: Revolu-*

⁷ Noam Chomsky, »Objektivität und liberales Gelehrtentum,« v: *Verantwortlichkeit der Intellektuellen* (Suhrkamp Verlag: Frankfurt, 1971), 62–63 in naprej. Ta razprava žal ni vključena v sicer odlični slovenski izbor izbranih spisov Noama Chomskega, ki ga je leta 2011 izdala založba Modrijan.

⁸ Pierre Broué in Émile Témime, *La révolution et la guerre d'Espagne* (Les Éditions de Minuit: Paris, 1961).

⁹ Španski testament Arthurja Koestlerja je v slovenščini izšel že leta 1939. Gl. Arthur Koestler, *Španski testament* (Ljubljana: Cankarjeva družba, 1939).

*tion and Counterrevolution*¹⁰ ter nemškega profesorja Walterja Berneckerja z obsežno monografijo *Anarchismus und Bürgerkrieg: Zur Geschichte der sozialen Revolution in Spanien*, ki je izšla leta 1978.¹¹ Knjiga Brouéja in Témima je že leta 1977 izšla tudi v Španiji, pri čemer so bili nekateri španski zgodovinarji do njunih revolucionarnemu vrenju naklonjenih ocen precej zadržani, saj so bile po njihovem mnenju preveč »militantne«; bolj sprejemljiva naj bi bila sinteza, posvečena španski revoluciji, ki jo je po objavi prve knjige obeh avtorjev napisal Broué sam.¹² Knjiga Španska revolucija in državljanska vojna Pierra Brouéja in Émila Témima je – podobno kot Thomasova Španska državljanska vojna – doživela še več prevodov in ponatisov (v angleščini še leta 2008), v slovenskem prevodu pa jo je leta 1986, žal precej neopazno, izdala Delavska enotnost v Ljubljani.¹³

Analizi španske falange in revolucionarnega vrenja v času španske državljanske vojne se je že v šestdesetih in sedemdesetih letih odmevno posvetil tudi ameriški zgodovinar Stanley Payne, avtor številnih del o zgodovini Španije, baskovskem nacionalizmu, Francovem režimu in španski državljanski vojni. V leta 1970 objavljeni knjigi *The Spanish Revolution* so bili v središču njegove pozornosti predvsem anarhisti, že v njej pa je bil kritičen tudi do komunistov, v očeh katerih naj bi bila ljudskofrontna politika vse od začetka le pragmatična taktika, usmerjena k »oblikovanju ljudske republike po sovjetskem zgledu«. Payne je stališče, da je bila glavna težava republike radikalna levica s politiko brezkompromisnega protiklerikalizma, z revolucionarno usmerjenim anarhističnim gibanjem in iz Moskve vodenimi komunisti, ki v Španiji niso imeli globljih korenin, zastopal tudi v poznejših delih (njegova knjiga o španski revoluciji in sintetičen oris revolucije in državljanske vojne sta že v sedemdesetih letih izšla tudi v Španiji), svoje ocene sovjetske in komunistične politike v Španiji pa je leta 2004 strnil v knjigi *The Spanish Civil War, the Soviet Union and Communism*, ki jo je med drugim oprl na v Moskvi pridobljeno arhivsko gradivo.¹⁴ To naj bi potrjevalo, da španski komunisti niso nikoli bili iskreni privrženci zavezništva s socialisti in meščanskimi strankami, saj so podpirali revolucionarne težnje, kot sta bili nacionalizacija zemljiške posesti in oblikovanje ljudske armade, njihov cilj pa naj bi bil revolucionaren prevzem oblasti. Payne se je tako odločno razhajal z avtorji, ki so dokazovali, da so španski komunisti po volitvah februarja leta 1936 zastopali

¹⁰ Bolloten je prvo študijo o španski revoluciji izdal in napisal leta 1961, z leta 1979 izdano knjigo *The Spanish Revolution* (Chapel Hill, N. C.: University of North Carolina Press) pa jo je temeljito razširil in obsežno dokumentiral. Knjiga *The Spanish Civil War: Revolution and Counter Revolution* je leta 1991 prav tako izšla pri University of North Carolina University Press, Chapel Hill, N. C.

¹¹ Podobno kot drugi avtorji, ki jih navajam, je tudi Bernecker napisal in izdal še več drugih del o španski državljanski vojni, med drugim: *Krieg in Spanien 1936–1939* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1991, v dopolnjeni in razširjeni izdaji 2005).

¹² V drugi opombi navedeno delo (brez paginacije).

¹³ Pierre Broué in Émile Témime, *Španska revolucija in državljanska vojna* (Delavska enotnost: Ljubljana, 1986).

¹⁴ Stanley Payne, *La revolución y la guerra civil española* (Madrid: Jucar 1976). Stanley Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union and Communism* (New Haven: Yale University Press, 2004). Stanley Payne, *Por qué la República perdió la guerra?* (Madrid: Espasa Calpe, 2010).

zmernejša stališča kot dotlej, hkrati pa je ugotavljal, da tudi med španskimi in katalonskimi komunisti (POUM) ni bilo večjih političnih in ideoloških razlik in so bila nasprotja med njimi le posledica kritičnega odnosa katalonskih komunistov do Moskve in Sovjetske zveze.

V nasprotju s Paynom in njegovimi somišljeniki je eden najuglednejših in najplodnejših britanskih raziskovalcev španskega 20. stoletja Paul Preston v svojih knjigah o španski državljanski vojni zastopal mnenje, da vzrokov za krizo druge španske republike in njen poraz v spopadu s pučisti ne gre iskati le v radikalni španski levici.¹⁵ Republikanski tabor so vse od začetka delila zaostrena socialna nasprotja, zlasti nerešeno agrarno vprašanje, politične stranke in skupine, povezane v Ljudski fronti, pa so se v izrednih vojnih razmerah znašle nepripravljene in so šele oblikovale svojo politiko in strategije, medtem ko je bil »nacionalistični tabor« ideološko enotnejši. Po Prestonu naj bi bila v tej luči povsem racionalna tudi politika španske komunistične partije, ki se je zavzemala za enotne, centralno vodene republikanske vojaške operacije in naj bi težila k vojaški zmagi, in ne revoluciji. Republikanska stran je pri tem iskala pomoč tam, kjer jo je edino lahko dobila, Sovjetska zveza, ki naj bi se izogibala sporom z zahodnimi demokracijami, pa je v Španiji podpirala ljudskofrontno zvezo meščanskih in delavskih strank, kar je usodno vplivalo na odnose med zadnjimi ter na potek in poraz revolucije. Španska državljanska vojna naj bi zahtevala visoko število žrtev (samo žrtev vojaških spopadov naj bi bilo po Prestonu okoli 200.000, dodatnih 150.000 ljudi naj bi ubili nacionalisti in okoli 50.000 republikanci, več kot 20.000 privržencev republikanskega tabora pa naj bi zmagovalci usmrtili po vojni), pri čemer naj bi bile za nasilje odgovorne vse v spopade zapletene strani, »nacionalistična« pa posebej skrajna in brutalna.¹⁶

Po letu 1991 so začeli raziskovalci španske državljanske vojne tudi z raziskovanjem v sovjetskih arhivih in na začetku novega tisočletja je med ameriškimi in britanskimi poznavalci španske in ruske zgodovine precej polemične pozornosti vzbudila knjiga z naslovom *Izdana Španija: Sovjetska zveza v španski državljanski vojni*, ki jo je skupaj z dvema sodelavcema izdal ameriški pisatelj in zgodovinar Ronald Radosh.¹⁷ V knjigi objavljeni izbrani dokumenti iz sovjetskih arhivov, ki jih je Radosh obširno komentiral in pospremil s svojo interpretacijo španskih dogodkov, naj bi dokazovali, da so španski »republikanci plačali za sovjetsko pomoč visoko ceno, saj je bila ta dejavnik, ki je pripeljal do končnega propada republike«. Stalinov in sovjetski cilj naj bi pač bil »sovjetiziranje Španije« in »njeno preoblikovanje v ljudsko republiko

¹⁵ Paul Preston, *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction, Revolution in the Second Republic 1931–1936* (London: Macmillan, 1978). Paul Preston, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution, Revenge* (London: Harper Perennial, 2006).

¹⁶ Paul Preston, *The Spanish Holocaust: Inquisition and Extermination in the Twentieth-Century Spain* (London: Harper-Collins, 2012). Prestonove ocene števila žrtev vojne in medvojnega ter povojnega nasilja pa odstopajo od ocen španskih zgodovinarjev, ki navajajo nižje številk. Natančnejše raziskave o številu žrtev so namreč napravljene predvsem za ožje lokalne in regionalne skupnosti, ocene o številu žrtev v širšem nacionalnem, državnem okviru pa se še naprej razlikujejo in so predmet razprav.

¹⁷ Ronald Radosh, Grigor Sevostianov in Mary R. Habeck, *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War* (New Haven: Yale University Press, 2001).

s stalinističnim gospodarstvom, vojsko in političnim sistemom«. ¹⁸ Te ocene pa je prav tako na osnovi proučevanja sovjetskih arhivskih dokumentov že tri leta pozneje prepričljivo zavrnila britanska zgodovinarica Helen Graham, tudi sama avtorica več knjig o španski državljanski vojni, španskih socialistih in revoluciji v Španiji, ki je dokazovala, da sovjetska arhivska gradiva razkrivajo prav nasprotno: velike težave, ki so jih imeli v Moskvi s pošiljanjem pomoči Španiji ter z »razumevanjem španskih razmer in s presojanjem, kaj sploh storiti«. ¹⁹ Nekaj podobnega je, ne da bi natančneje poznal sovjetsko arhivsko gradivo, v knjigi *Kominternina in španska državljanska vojna* tik pred smrtjo leta 1982 trdil tudi znani britanski zgodovinar in odličen poznavalec ruske zgodovine Edward Hallet Carr, ki se je sicer strinjal, da je bila Sovjetska zveza edina med evropskimi državami, ki je republikanski vladi nudila izdatnejšo materialno in vojaško pomoč, vendar obenem opozarjal, da je treba njeno politiko do Španije presojati v luči tedanjih sovjetskih notranjih razmer, v sam politični in vojaški vrh segajočih čistk in omejenih sovjetskih finančnih in gospodarskih možnosti. ²⁰

Zanimivo je, da tradicionalne, še v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja prisotne komunistične razlage, po katerih je bila komunistična partija Španije z evropsko komunistično levico in Sovjetsko zvezo edina prava opora Ljudske fronte ter protifašističnega povezovanja, revolucionarno vrenje v osrednji Španiji in Kataloniji pa utopična zabloda, ki ni mogla postati resna alternativa ljudskofrontni, meščansko-delavski zvezi, danes nimajo več vidnejših zagovornikov. Med zgodovinarji s prestižnim mednarodnim ugledom, ki so še v sedemdesetih letih preteklega stoletja zagovarjali stališče, da so bili komunisti najbolj učinkoviti, če ne celo edini iskreni branilci španske republike, za njen poraz pa so bili odgovorni zlasti anarhisti, saj naj bi bil anarhizem »prava nesreča« in brezplodna »moralna gimnastika«, se večkrat omenja britanskega zgodovinarja Erica Hobsbawma, ²¹ nisem pa zasledil, da bi o komunistični in sovjetski politiki v Španiji obširneje in z izvirnimi novimi ocenami pisali sodobni sovjetski zgodovinarji. Pri nas v Sloveniji smo izvirno, v skladu s tedaj prevladujočimi komunističnimi ocenami napisano delo o španski državljanski vojni dobili leta 1970. Alojz Ravbar, avtor knjige z naslovom *Zakaj je padla španska*

¹⁸ Lisa A. Kirschenbaum, *International Communism and the Spanish Civil War, Solidarity and Suspicion* (New York: Cambridge University Press, 2015), 8.

¹⁹ Helen Graham, »Spain Betrayed? The New Historical McCarthyism,« *Science and Society (A Journal of Marxist Thought and Analysis)* 68 (2004), št. 3: 364–69. Med njenimi knjigami o španski državljanski vojni pa so: *Socialism and War: The Spanish Socialist Party in Power and Crisis 1936–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), *The Spanish Republic at War 1936–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

²⁰ E. H. Carr, *The Comintern & The Spanish Civil War*, ur. Tamara Deutscher (London: Macmillan, 1984).

²¹ Tudi Hobsbawm pa je te ocene pozneje, kot je razvidno iz njegovega v devetdesetih letih preteklega stoletja napisanega dela *Čas skrajnosti*, precej spremenil. V njem je opozoril na številna neresna socialna vprašanja, ki so pripeljala do revolucije, in opozarjal, da zmagi ljudske fronte na volitvah leta 1936 zaradi razcepljenosti republikanskega tabora ni sledila »učinkovita vlada levece«, ki bi lahko obvladala socialno nezadovoljstvo in se postavila po robu desnici. Gl. Eric Hobsbawm, *Čas skrajnosti: Svetovna zgodovina 1914–1991* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000), 149–53.

republika?, je glavno krivdo za poraz republike pripisal nasprotnikom komunistične politike v republikanskem taboru: levim socialistom, anarhistom ter do Moskve kritičnim katalonskim komunistom in avtonomistom, skratka vsem, ki so nasprotovali ljudskofrontni politiki in komunističnim predstavam o enotni, centralno vodeni obrambi republike.²²

V Španiji vse do začetka šestdesetih let ni bilo mogoče kritično raziskovati in popisovati španske zgodovine prve polovice 20. stoletja, razmere so se nekoliko sprostile šele z revizijo cenzurnih zakonov v šestdesetih letih, ko so izšla prva kritičnejša dela španskih zgodovinarjev o državljanski vojni. Zgodovinarji pozne Francove dobe so se pri ocenah španske zgodovine tridesetih let večinoma opirali na dela tujih, zlasti britanskih in ameriških avtorjev, med drugim Edwarda Malefakisa, Richarda Robinsona²³ in Stanleyja Payna, pri tem pa kritizirali predvsem špansko levico in tako že v sedemdesetih letih sprožili polemično razpravo o »revoluciji in kontrarevoluciji« v Španiji pred drugo svetovno vojno.²⁴ Po Francovi smrti se je zanimanje za raziskovanje državljanske vojne in Francovega režima kljub leta 1977 sprejetemu zakonu o amnestiji za vse, tudi za odgovorne za politično nasilje v času Francove vlade, in sklepu desnih in levih strank, da v težnji po čim hitrejši »spravi« ne bodo načenjale bolečih vprašanj bližnje preteklosti (»el pacto de silencio y olvido« – »dogovor o molku in pozabi«), še močno povečalo. Če se je zgodovinoписje v prvih letih »tranzicije k demokraciji«, kot piše Juan A. Blanco Rodriguez, še počasi osvobajalo dediščine diktature in zelo raznolikega in protislovnega spominjanja vojnih dogodkov, so se raziskovalcem povsem nove možnosti odprle s postopnim odpiranjem državnih, regionalnih in lokalnih arhivov, čeprav so bila nekatera med arhivski gradivi – kot se je med drugim pritoževal Paul Preston – še nekaj časa le omejeno dostopna ali pa odprta le za privilegirane izbrance. Španski zgodovinarji so se v prvem obdobju po Francovi smrti posvetili predvsem preiskovanju političnih vidikov državljanske vojne, političnih strank in sindikalnih skupin (med drugim anarhističnega gibanja), pri čemer so posebej izstopali katalonski raziskovalci z raziskavami o katalonskih socialistih, demokratih ter komunistih in njihovem voditelju Andreu Ninu, medtem ko so bili družbeni vzroki in ozadje vojne še deležni precej manjše pozornosti.

Novo, bolj sproščeno politično ozračje je hkrati omogočilo objavo (ali ponovno objavo) spominov in pričevanj vplivnejših udeležencev vojnih in političnih dogajanj v drugi polovici tridesetih let, že v sedemdesetih letih pa se je začelo povečevati tudi število regionalnih in lokalnih raziskav, ki so bile marsikje delo mlajših zgodovinarjev, katerih življenjske izkušnje niso bile neposredno povezane z vojnimi dogodki in povojnim frankističnim nasiljem. Med deli, ki so se lotevala bližnje španske zgodovine na ožji pokrajinski in lokalni ravni, so širšo pozornost vzbujale zlasti obravnave

²² Alojz Ravbar, *Zakaj je padla španska republika* (Ljubljana: Borec, 1971).

²³ Edward Malefakis, *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain* (New Haven: Yale University Press, 1970). Richard Robinson, *The Origins of Franco's Spain: The Right, the Republic and the Revolution 1931–1936* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1970).

²⁴ V prikazu španskega zgodovinoписja o španski državljanski vojni se v glavnem opiram na dela, navedena v drugi in četrti opombi.

revolucionarnih procesov in kolektivizacije ter vojaških dogodkov in represije, ki jo je bilo v prvih letih po padcu Franca zaradi težav z arhivskim gradivom in politične občutljivosti v širših državnih okvirih še težko raziskovati. Živahno zgodovinopisno in politično polemiko je sprožilo vprašanje o bombardiranju Guernice 26. aprila 1937. Trditvam nemškega vojaškega zgodovinarja Klause E. Maierja, ki je na osnovi dotlej še neznane nemške vojaške dokumentacije dokazoval, da cilj nemškega in italijanskega bombardiranja ni bilo središče mesta, temveč bližnji most, pri čemer so letala mestno središče bombardirala zaradi slabe vidljivosti, so ostro ugovarjali britanski vojaški zgodovinarji in že omenjeni ameriški zgodovinar Herbert Southworth, ki so še naprej trdili, da je bil glavni namen bombardiranja prestrašiti in demoralizirati Baske.²⁵

Obširno delo o nemškem poseganju v španski državljanski spopad in nemški pomoči Francu je že leta 1977 objavil španski zgodovinar in diplomat Ángel Martín Viñas, ki je dve leti pozneje skupaj s sodelavci izdal tudi knjigo o španski zunanji trgovini v tridesetih letih in v času Franca. Dolgoletno polemično razpravo, ki vse do danes ni končana, pa je sprožilo Viñasovo raziskovanje španskega »moskovskega zlata« (»el oro de Moscu«), ki naj bi si ga po tem, ko ga je v začetku državljanske vojne v Moskvo skrivoma poslala republikanska vlada Larga Caballera, po trditvah frankistične propagande prilastila Sovjetska zveza in ga porabila za financiranje mednarodnega komunističnega gibanja, španskih komunistov in mednarodnih brigad v Španiji. V republikanski vladi so se namreč že v prvih mesecih po pronunciamentu španskih generalov odločili, da bodo »zlate rezerve«, shranjene v španski narodni banki, preselili na varno v tujino, pri čemer naj bi jih 27,4 odstotka poslali v Francijo, 72,6 odstotka pa v Sovjetsko zvezo. Ángel Viñas je v dveh knjigah, ki jih je napisal na osnovi dokumentacije španske narodne banke in objavil v letih 1976 in 1979, ugotavljal, da je republikanska vlada z delom bančnih rezerv, ki jih je poslala v Moskvo, poplačala sovjetsko vojaško pomoč, protivrednost za večino »španskega zlata« pa so Sovjeti nakazali v sovjetsko banko v Parizu, kjer je bil depozit na razpolago republikanski vladi.²⁶ Republikanske vlade naj bi po Viñasu in mnenju še nekaterih avtorjev, ki so prišli do podobnih zaključkov kot Viñas, brez tega denarja ne imele nikakršne možnosti za odpor in so ga dejansko porabile za obrambo, pri čemer so v Parizu naložena denarna sredstva do zadnjega leta vojne tudi že izčrpale. Viñasove ugotovitve so ostro zavrnil (in še zavračajo) zagovorniki »enega najbolj trdovratnih frankističnih mitov« (Viñas), da sta Španijo s pomočjo vlade Larga Caballera oropala Stalin in Moskva, ki sta si prisvojila »špansko zlato».

V osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja se je zanimanje španskih zgodovinarjev za raziskovanje španskih tridesetih let in Francovega režima še po-

²⁵ Klaus A. Maier, *Guernika, 26-4-1937* (Madrid: Sedmay Ediciones, 1976). Herbert R. Southworth, *La destrucción de Guernica: Periodismo, diplomacia, propaganda e historia* (Paris: Ruedo Iberico, 1977).

²⁶ Ángel Martín Viñas, *El oro español en la Guerra Civil* (Madrid: Instituto de historias fiscales, 1976). Ángel Martín Viñas, *El oro de Moscu: Alfa y Omega de un mito franquista* (Barcelona: Grijalbo, 1979).

večalo. Ob petdeset- in šestdesetletnici začetka in konca državljanske vojne so bili organizirani številni posveti in strokovna srečanja, ki so se jih udeležili domači in tuji raziskovalci, strokovne, zgodovinoписne in družboslovne revije so temam, povezanim z državljansko vojno, posvetile posebne številke, serije člankov, ki so jih napisali zgodovinarji leve in desne provenience, so objavili dnevni časopisi, izšlo je večje število novih zgodovinoписnih in spominskih del, ki so večinoma obravnavala razmere v času vojne v ožjih regionalnih in lokalnih okvirih, nekatera dela že uveljavljenih domačih in tujih avtorjev, prav tako različnih pogledov in stališč, pa so doživela ponatis. Španski raziskovalci so se, kot piše Juan Andrés Blanco Rodríguez, še naprej večinoma usmerjali predvsem k raziskovanju političnih, vojaških in mednarodnih zgodovinskih tem, čeprav so se posebej na lokalni in regionalni ravni tudi že lotevali novih tematik, kot so delovanje pravosodja, emigracije, kulture in propagande, življenje v zaledju in različne oblike represije v času vojne in po njej. Če so bile nove teme v osemdesetih letih na eni strani še v ozadju, redka pa so bila tudi še izvirna, narativno in sintetično zasnovana dela španskih avtorjev, je na drugi strani opazno porasla količina izdanih arhivskih virov in dokumentarnega gradiva. S pripravljenostjo vse večjega števila ljudi, zlasti privržencev republikanskega tabora, da spregovorijo o svojih osebnih doživetjih in izkušnjah, se je hkrati povečalo tudi zanimanje za »ustne vire« in »ustno zgodovino«. Bolj vročerkvne javne polemike o tem, kaj se je »v resnici dogajalo«, so bile še redke, prevladujoče politično stališče, ki naj bi ga kljub različnim ocenam in razlagam vzrokov, poteka in posledic vojne zvečine upoštevali tudi zgodovinarji, pa naj bi v skladu z razglašeno politiko »sprave« bilo, da je bila državljanska vojna v drugi polovici tridesetih letih »kolektivna napaka«, ki se ne sme več ponoviti, zaradi česar mora biti tudi spominjanje nanjo in pisanje o njej čim bolj strpno in politično neobremenjeno.

Medtem ko nekateri španski zgodovinarji menijo, da je Španija v času po Francovi smrti, ko je Evropa že poskušala nadoknaditi zamujeno, »zamujala s spominjanjem«,²⁷ so drugi, med njimi avtorji, na katere se opira ta prispevek, mnenja, da strankarski »dogovor o molku« (»pacto de silencio«) ni pomembneje vplival na špansko zgodovinoписje osemdesetih in devetdesetih let, čeprav so imeli raziskovalci v tem obdobju res še težave z arhivskim gradivom (npr. vrhovnega vojaškega poveljstva in zunanjega ministrstva) ali pa so se sami izogibali tem represije, tudi ko so imeli dostop do gradiv, ki so jim takšno raziskovanje omogočala. Prav v devetdesetih letih naj bi opazno večje pozornosti kot dotlej bile deležne t. i. nove raziskovalne teme (teme represije, človeške »cene« državljanske vojne in življenja v zaledju), zgodovinoписje pa naj bi se odprlo tudi novim, interdisciplinarnim pristopom. Vseeno je bila večina raziskav, posvečenih nasilju ene in druge strani, še pokrajinsko in lokalno omejena, kar še leta 1999, kot je razkril poskus sintetične predstavitve »žrtev vojne« in povojnega nasilja kolektiva avtorjev pod vodstvom Santosa D. Julíe, ni zadostovalo za natančnejšo oce-

²⁷ Francisko Moreno Gomes (Francisco Moreno Gomez), »Istorija, sećanje i prava žrtava,« v: *Španski građanski rat i istorijski revizionizam: idealisti protiv istoričara* (Beograd: Udruženje španskih boraca i Fakulteta političkih nauka, 2014), 51.

no števila žrtev v državi v celoti.²⁸ Sicer pa so knjižne objave ob šestdeseti obletnici začetka in konca državljanske vojne nedvoumno razkrile, da je špansko zgodovino-pisje v ocenah in razlagah španske zgodovine 20. stoletja še daleč od enotnejše nacionalne sinteze in tudi po dveh desetletjih »tranzicije« nespravljivo razdeljeno. Odmevno delo kolektiva avtorjev, ki sta ga pod naslovom Španska državljanska vojna, *Nov pogled na spopad, ki je razdelil Španijo* izdala Stanley Payne in Javier Tusell,²⁹ je bilo po besedah ocenjevalcev »raznolik zbornik prispevkov«, napisanih z različnih vidikov, knjige, kot je bila nova izdaja dela nacionalistični strani in Francu naklonjenega akademika Ricarda Cierve, pa so nazorno opozorile, da so bile napovedi o upadajočem javnem zanimanju za pisanje neofrankističnih zgodovino-piscev neutemeljene.³⁰

To je še potrdil velik uspeh leta 1999 izdane knjige iz nekdanjega komunista v filofrankista spreobrnjenega esejista in pisatelja Pia Moe o mitih španske državljanske vojne, ki je dosegla neverjetno prodajo več kot 110.000 izvodov.³¹ Moi so sledili še nekateri drugi avtorji, kar naj bi kazalo, da so frankistični miti preživeli in še lahko računajo na določen krog bralcev in podporo dela časopisja, vseeno pa naj bi to zgodovino-pisje ne imelo skoraj nobene opore v akademskih krogih in ustanovah. Na Moin »propagandistični revizionizem«, kot so ga imenovali njegovi kritiki, se je odzvalo več uglednih zgodovinarjev, med drugim Enrique Moradiellos z esejem *1936, Miti državljanske vojne* in Alberto Reig Tapia s knjigo *Anti Moa*,³² kar pa Moe in njegovih somišljenikov ni zaustavilo, saj je Moa že v naslednjih letih prvi knjigi dodal še dve in tako svoje videnje prve tretjine španskega 20. stoletja zaokrožil v profrankistično trilogijo. »Neofrankistični revizionizem« je že leta 2006 prepričljivo zavrnil tudi že večkrat omenjeni Ángel Viñas, ki je v knjigi o »osamljenosti republike, zapuščene od zahodnih demokracij«, pri pisanju katere se je opiral na britanska in sovjetska arhivska gradiva, ugotavljal, da »revizionisti« zavestno spregledujejo ugotovitve španskega akademskega zgodovino-pisja in jih zamenjujejo s frankistično mitologijo, ki je bila neposreden rezultat državljanske vojne.³³

»Revizionistične težnje« pa so se, kot opozarja Pelai Pages, po padcu berlinskega zidu in komunizma v Vzhodni Evropi pojavile tudi pri nekaterih zgodovinarjih na levici, ki so poskušali po odprtju sovjetskih arhivov in objavi sovjetskih arhivskih gradiv na vsak način obraniti sovjetska in španska komunistična stališča v drugi polovici tridesetih let, čeprav jih preprosto ni bilo več mogoče zagovarjati. V tem smislu so znova nastopili s tezo, da je bila španska državljanska vojna preprosto rezultat spopada med demokracijo in fašizmom, ter povsem zaobšli problem socialnih

²⁸ Santos Juliá (vodja projekta), *Victimas de la guerra civil* (Madrid: Temas de Hoy, 1999).

²⁹ Stanley Payne in Javier Tusell, *La guerra civil: Una nueva vision del conflicto que dividió España* (Madrid: Temas de Hoy, 1996).

³⁰ Ricardo Cierve, *Historia esencial de la Guerra Civil* (Madrid: Fenix, 1996).

³¹ Pio Moa, *Los mitos de la Guerra Civil* (Madrid: La Esfera de los Libros, 1999).

³² E. Moradiellos je svojem odgovoru Moi v glavnem povzel in razširil ocene, ki jih je že zastopal v knjigi *La Guerra Civil* (Madrid: Marcel Pons, 2003). Alberto Reig Tapia, *Anti-Moa* (Barcelona: Ediciones B, 2006).

³³ Ángel Viñas, *La soledad de la República; el abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética* (Barcelona: Critica, 2006).

in gospodarskih razmer ter regionalnih razlik, ki so privedle do revolucionarnega vrenja ob začetku vojne in daljnosežno vplivale na njen potek. To je še zaostriло polemična razhajanja, ki so jih povzročila že v devetdesetih letih preteklega stoletja objavljena sovjetska gradiva o vlogi sovjetske politične policije pri uboju voditelja katalonske delavske stranke POUM Andreua Nina in v majskih dogodkih v Barceloni in Kataloniji leta 1937. Nekateri, ne samo španski komunistični avtorji, so se tako ob koncu devetdesetih let preteklega in v začetku 21. stoletja pri obtoževanju katalonske delavske stranke in njenih voditeljev ponovno zatekli k sovjetskim in komunističnim obtožbam iz druge polovice tridesetih let in med drugim ob stoletnici rojstva tudi Georgea Orwella obtožili, da je v času hladne vojne »ovajal komunistične intelektualce«. ³⁴

Četrto stoletje po Francovi smrti ni torej prav nič kazalo, da se polemične razprave o bližnji španski preteklosti umirjajo, nasprotno: zaostrena polemična nasprotja so ob prelomu stoletja sprožila živahno razpravo o vlogi zgodovinskega spomina in politiki spominjanja v obdobju »tranzicije«. Gibanje »za zgodovinski spomin«, ki se je razmahnilo ob začetku novega tisočletja in so se mu pridružili tudi mnogi akademiki, je spodbudilo množičen projekt izkopavanja grobišč med vojno in po vojni brez pravega sojenja ubitih in prikrito pokopanih po vsej Španiji. Gibanje so sčasoma podprli tudi politiki, čeprav le ene, leve strani, saj se je jasno pokazalo, da leta 1977 sprejeti zakon o amnestiji z deklariranim pozivanjem k »spravi« ni premostil prepada, ki je ločeval »dve Španiji«, obe naslednici v državljansko vojno vpletenih taborov. Leta 2007 je levosredinski vladi socialističnega voditelja Josėja Luiza Rodrígeza Zapatera v parlamentu uspelo pridobiti poslance, da so izglasovali »zakon o zgodovinskem spominu« (»Ley de Memoria Histórica de España«), ki je opredelil pomoč žrtvam preganjanj, hkrati pa zagotovil sredstva za organizacijo in financiranje izkopavanja grobišč, identifikacijo ubitih in njihova spominska obeležja. Toda vlada pod vodstvom Ljudske stranke Mariana Rajoya je sredstva za izkopavanje in urejanje grobišč z utemeljitvijo, da morajo Španci brez »napetosti« in »delitev gledati v prihodnost«, že leta 2011 spet ukinila. ³⁵

Val spominjanja in političnih manipulacij s spominskimi pričevanji, ki ga je sprožil Zapaterov zakon, je med zgodovinarji naletel tudi na kritike in glasne ugovore. Med kritiki zagovornikov zakona o »zgodovinskem spominu« je bil tako tudi eden najuglednejših sodobnih španskih zgodovinarjev in avtorjev del o španski zgodovini, španskih socialistih, frankizmu, španskih delitvah in žrtvah državljanske vojne Santos Juliá. Juliá je že pred sprejetjem zakona ugotavljal, da spominjanja ni mogoče uzakonjati in tudi ne zakonsko določati njegove vsebine, saj mora vsakdo imeti pravico do spominjanja, hkrati pa opozarjal, da je spomin rezultat osebnih življenjskih izkušenj in doživetij posameznikov in se zato v temelju razlikuje od zgodovinoписne analize preteklosti, ki se mora ob kritičnem preverjanju zgodovinskih dejstev opirati

³⁴ Gl. Pelai Paies (Pages), »Španski građanski rat i istorijski revizionizam,« 36–40.

³⁵ Dan Hancox, »Race, God and Family, Franco's Crypt: Spanish Culture and Memory since 1936 by Jeremy Treglown,« *London Review of Books*, 2. 7. 2015, 17.

na obširno in raznoliko zgodovinsko gradivo. Juliá je s svojimi stališči zanetil polemiko, v katero se je med drugimi vključil ameriški hispanist Sebastian Faber, ki je Julii očital, da odreka legitimnost spominskim pričevanjem, kar pa je Juliá odločno zanimal in še enkrat ponovil, da spominjanja nikakor ne kaže zamenjevati z zgodovino, saj sta spomin in zgodovina »dve povsem različni stvari«. ³⁶

Med temami, ki so v zadnjem desetletju posebej zaposlovale španske zgodovinarje, je bila še naprej v ospredju problematika političnega nasilja med državljansko vojno in po njej, raziskovalci pa so, kot piše Pelai Pages, že presegle »pozitivistično fazo številčnega ugotavljanja žrtev« in se posvetili analizi nasilja v širšem zgodovinskem kontekstu. Pri tem se ocene števila žrtev na ozemlju celotne Španije, ki jih navajajo različni raziskovalci in raziskovalne skupine, še vedno precej razlikujejo. Pelai Pages npr. omenja skupno število 80.000 žrtev političnega nasilja v času vojne in 50.000 v letih po vojne represije, pri čemer naj bi bila republikanska stran odgovorna za nekaj manj kot 50.000 ubitih. ³⁷ Po odpiranju sovjetskih arhivov so bile nove pozornosti raziskovalcev deležne teme o politiki Sovjetske zveze v Španiji, o mednarodnih brigadah in posebej o vlogi sovjetskih diplomatov, obveščevalcev in kominternskih političnih aktivistov. Raziskovanje gospodarskega življenja in družbenih sprememb v drugi polovici tridesetih let preteklega stoletja je tudi v zadnjem desetletju večinoma potekalo v lokalnih in regionalnih okvirih, opravljene raziskave pa potrjujejo, da je imela politika kmetijske in industrijske kolektivizacije v nekaterih pokrajinah več kot simboličen pomen in vse značilnosti socialne revolucije. Del kmečkega prebivalstva in delavstva naj bi v tej luči v začetku vojne nesporno težil k daljnosežnejšim družbenim spremembam, ki pa so jim nasprotovali ne le meščanski liberalci, temveč tudi nemajhen del socialistov in španski komunisti s podporniki v Moskvi. Z zaostrovanjem vojne naj bi nato revolucionarni zanos že izgubljal moč, k čemur so svoje doprinesli komunisti, ki posebej v Kataloniji niso bili pripravljeni privoliti v revolucionaren proces pod vodstvom anarhistov in do Moskve kritične katalonske delavske stranke.

Že v začetku novega tisočletja je izšlo tudi več zgodovinopisnih del, ki so na eni strani obravnavala vlogo katoliške cerkve v državljanski vojni in njeno podporo Francu, ³⁸ na drugi pa militantni antiklerikalizem republikanskega tabora, nasprotovanje dela baskovske in katalonske duhovščine podpori španskega episkopata uporniški vojski in podporo nekaterih katoliških političnih skupin, kot npr. katalonskih krščanskih demokratov, republiki. Podobno so bile novih obravnav deležne vojna in vojaška zgodovina, ³⁹ organizacija delavskih milic v prvem obdobju vojne ter bitka

³⁶ Santos Juliá, »Memorias en lugar de memoria,« *El País*, 2. 7. 2006. Sebastian Faber, »The Debate about Spain's Past and the Crisis of Academic Legitimacy: The Case of Santos Juliá,« *The Colorado Review of Hispanic Studies* 5 (2007): 165–90. Santos Juliá, »Carta a los Directores,« *The Colorado Review of Hispanic Studies* 7 (2009): 241–50.

³⁷ Pelai Pajes (Pages), »Španski građanski rat i istorijski revizionizam,« 41.

³⁸ Hilari Ragner, *La pólvora y el incienso: la iglesia y la guerra civil española* (Barcelona: Peninsula, 2001). Julian Casanova, *La Iglesia de Franco* (Madrid: Temas de Hoy, 2001).

³⁹ V literaturi se posebej omenja knjiga Gabriela Cordone, *Historia militar de una guerra civil. Estrategia y tácticas de la guerra de España* (Barcelona: Flor de Viento, 2006).

ob Ebru in bitka za Madrid. Zanimanje bralcev so posebej pritegnili življenjepisi politikov, od biografije Manuela Azañe Santosa Julie, Juana Negrína Ricarda Mirallesa in Enriqua Moradiellosa do kritičnih portretov Caudilla Francisca Franca Angela Viñasa, Stanleyja Peyna in Jesúsa Palacios.⁴⁰ V javnosti in med kolegi raziskovalci sta precejšnja pozornost vzbudila tudi obračun Alberta Reiga Tapie z enim temeljnih frankističnih mitov, mitom o neizogibnosti puča leta 1936,⁴¹ in ob sedemdeseti obletnici začetka državljanske vojne izdana knjiga Julia Arósteguija *Zakaj 18. julij... in potem*, ki je obravnavala ozadje pronunciamenta generalov ter politične in socialne posledice preraščanja vojaškega upora v državljansko vojno.⁴²

Španska državljanska vojna je torej tema, ki tudi osemdeset let po izbruhu vojne močno zaposluje špansko zgodovinospisje in deli zgodovinarje in špansko javnost.

Viri in literatura

Literatura:

- Aróstegui, Julio. *Por qué el 18 de julio ... y despues*. Barcelona: Flor de Viento, 2006.
- Bernecker, Walter. *Krieg in Spanien 1936–1939*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991.
- Blanco Rodríguez, Juan Andrés. »La historiografía de la guerra civil española.« *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea* 7 (2007).
- Bolloten, Burnett. *The Spanish Civil War: Revolution and Counter Revolution*. Chapel Hill, N. C.: University of North Carolina University Press, 1991.
- Bolloten, Burnett. *The Spanish Revolution*. Chapel Hill, N. C.: University of North Carolina Press, 1979.
- Broué, Pierre in Émile Témime. *La révolution et la guerre d'Espagne*. Les Éditions de Minuit: Paris, 1961.
- Broué, Pierre in Émile Témime. *Španska revolucija in državljanska vojna*. Delavska enotnost: Ljubljana, 1986.
- Carr, E. H. *The Comintern & The Spanish Civil War*, ur. Tamara Deutscher. London: Macmillan, 1984.
- Casanova, Julián. *La Iglesia de Franco*. Madrid: Temas de Hoy, 2001.
- Chavez Palacios, Julián. »La historiografía reciente sobre la Guerra Civil de 1936–1939 en los umbrales del nuevo milenio.« *Annales de Historia Contemporanea* 16 (2000): 410–29.
- Chomsky, Noam. »Objektivität und liberales Gelehrtentum.« V: *Verantwortlichkeit der Intellektuellen*. Suhrkamp Verlag: Frankfurt, 1971.
- Cierva, Ricardo. *Historia esencial de la Guerra Civil*. Madrid: Fenix, 1996.
- Cordone, Gabriela. *Historia militar de una guerra civil. Estrategia y tácticas de la guerra de España*. Barcelona: Flor de Viento, 2006.
- Faber, Sebastian. »The Debate about Spain's Past and the Crisis of Academic Legitimacy: The Case of Santos Juliá.« *The Colorado Review of Hispanic Studies* 5 (2007): 165–90.

⁴⁰ Santos Juliá, *Vida y tiempo de Manuel Azaña* (Madrid: Taurus, 2008). Ricardo Miralles in Juan Negrín, *La republica en guerra*, (Madrid: Temas de Hoy, 2003). Enrique Moradiellos, *Negrín: Biografía de la figura más difamada de la España de siglo XX* (Barcelona: Peninsula, 2006). Angel Viñas, *La otra cara del caudillo: Mitos y realidades en biografía de Franco* (Barcelona: Cultura, 2015). Stanley Payne in Jesús Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography* (Madison: University of Wisconsin Press, 2014).

⁴¹ Alberto Reig Tapia, *La cruzada de 1936: Mito y memoria* (Barcelona: Alianza Editorial, 2006).

⁴² Julio Aróstegui, *Por qué el 18 de julio ... y despues* (Barcelona: Flor de Viento, 2006).

- Graham, Helen. »Spain Betrayed? The New Historical McCarthyism.« *Science and Society (A Journal of Marxist Thought and Analysis)* 68 (2004), št. 3: 364–69.
- Graham, Helen. *Socialism and War: The Spanish Socialist Party in Power and Crisis 1936–1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Graham, Helen. *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Graham, Helen. *The Spanish Republic at War 1936–1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Hancox, Dan. »Race, God and Family, Franco's Crypt: Spanish Culture and Memory since 1936 by Jeremy Treglown.« *London Review of Books*, 2. 7. 2015, 17.
- Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti: Svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000.
- Juliá, Santos. »Carta a los Directores.« *The Colorado Review of Hispanic Studies* 7 (2009): 241–50.
- Juliá, Santos. »Memorias en lugar de memoria.« *El País*, 2. 7. 2006.
- Juliá, Santos. *Victimas de la guerra civil*. Madrid: Temas de Hoy, 1999.
- Juliá, Santos. *Vida y tiempo de Manuel Azaña*. Madrid: Taurus, 2008.
- Kirschenbaum, Lisa A. *International Communism and the Spanish Civil War, Solidarity and Suspicion*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Koestler, Arthur. *Španski testament*. Ljubljana: Cankarjeva družba, 1939.
- Maier, Klaus A. *Guernika, 26-4-1937*. Madrid: Sedmay Ediciones, 1976.
- Malefakis, Edward. *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain*. New Haven: Yale University Press, 1970.
- Miralles, Ricardo, *Juan Negrín. La republica en guerra*. Madrid: Temas de Hoy, 2003.
- Moa, Pio. *Los mitos de la Guerra Civil*. Madrid: La Esfera de los Libros, 1999.
- Moradiellos, Enrique. *La Guerra Civil*. Madrid: Marcel Pons, 2003.
- Moradiellos, Enrique. *Negrín. Biografía de la figura más difamada de la España de siglo XX*. Barcelona: Peninsula, 2006.
- Moreno Gomes, Francisko (Moreno Gomez, Francisco). »Istorija, sećanje i prava žrtava.« V: *Španski gradanski rat i istorijski revizionizam: idealisti protiv istoričara*. Beograd: Udruženje španskih boraca i Fakulteta političkih nauka, 2014.
- Pajes, Pelai (Pages, Pelai). »Španski gradanski rat i istorijski revizionizam: idealisti protiv istoričara.« V: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam (Zloupotrebe istorije španskog gradanskog rata i drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije)*, 33–49. Beograd: Udruženje španskih boraca in Fakulteta političkih nauka, 2014.
- Payne, Stanley G. »Recent Historiography on the Spanish Civil War.« *Journal of Modern History* 60 (1988): 540–56.
- Payne, Stanley in Javier Tusell. *La guerra civil: Una nueva vision del conflicto que dividió España*. Madrid: Temas de Hoy, 1996.
- Payne, Stanley in Jesús Palacios. *Franco: A Personal and Political Biography*. Madison: University of Wisconsin Press, 2014.
- Payne, Stanley. *La revolución y la guerra civil española*. Madrid: Jucar 1976.
- Payne, Stanley. *Por qué la República perdió la guerra?*. Madrid: Espasa Calpe, 2010.
- Payne, Stanley. *The Spanish Civil War, the Soviet Union and Communism*. New Haven: Yale University Press, 2004.
- Preston, Paul. *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction, Revolution in the Second Republic 1931–1936*. London: Macmillan, 1978.
- Preston, Paul. *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution, Revenge*. London: Harper Perennial, 2006.
- Preston, Paul. *The Spanish Holocaust: Inquisition and Extermination in the Twentieth-Century Spain*. London: Harper-Collins, 2012.
- Radica, Bogdan. *Agonija Evrope*. Beograd: Geca Kon A. D., 1940.
- Radosh, Ronald, Grigor Sevostianov in Mary R. Habeck. *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*. New Haven: Yale University Press, 2001.

- Ragner, Hilari. *La pólvora y el incienso: la iglesia y la guerra civil española*. Barcelona: Península, 2001.
- Ravbar, Alojz. *Zakaj je padla španska republika*. Ljubljana: Borec, 1971.
- Reig Tapia, Alberto. *Anti-Moa*. Barcelona: Ediciones B, 2006.
- Reig Tapia, Alberto. *La cruzada de 1936: Mito y memoria*. Barcelona: Alianza Editorial, 2006.
- Robinson, Richard. *The Origins of Franco's Spain: The Right, the Republic and the Revolution 1931–1936*. Pittsburgh: University of Pittsburg Press, 1970.
- Southworth, Herbert R. *La destrucción de Guernica: Periodismo, diplomacia, propaganda e historia*. Paris: Ruedo Iberico, 1977.
- Viñas, Ángel Martín. *El oro de Moscú: Alfa y Omega de un mito franquista*. Barcelona: Grijalbo, 1979.
- Viñas, Ángel Martín. *El oro español en la Guerra Civil*. Madrid: Instituto de historias fiscales, 1976.
- Viñas, Ángel. *La otra cara del caudillo: Mitos y realidades en biografía de Franco*. Barcelona: Cultura, 2015.
- Viñas, Ángel. *La soledad de la República: el abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*. Barcelona: Critica, 2006.

Peter Vodopivec

ON HISTORIOGRAPHY OF THE SPANISH CIVIL WAR

S U M M A R Y

The author of the paper points to the main trends in the research of the Spanish civil war conducted since the early 1960s, when the first critical distance-based analyses were carried out by British, American, French and Spanish researchers in the atmosphere of slowly releasing post-war bloc tensions. The paper mostly reflects on works and interpretations by British historians Hugh Thomas and Paul Preston, American historians Stanley Payne and Gabriel Jackson, and French authors Pierre Broué and Émile Témime, while briefly mentioning the books and standpoints of Burnett Bolloten, Walther Bernecker, Ronald Radosh, Herbert Southworth, Helen Graham, E.H. Carr and Noam Chomsky.

Furthermore, the author mentions that more critical works describing the early 20th century in Spain were first published in 1960s, whereas the civil war and Franco's regime were more systematically discussed only after Franco's death. In the first "transition" period following the death of General Franco, Spanish historians were mainly focused on the investigation of the civil war's political aspects and the pre-civil war period, which led to more extensive research conducted on the regional and local levels. In the 1980s, historians, especially those active on the regional and local levels, started to address the economic and social situation as well as new topics such as proper judicial organisation, emigration, culture and propaganda, life in the rear areas, and forms of repression in the pre- and post-war period. At the same time, the number of published critical archival sources and other documents increased, as did the interest for "oral sources" and "oral history". In the late 20th and early 21st century, controversial debates about the Spanish history did not seem to be calming down. Quite the opposite: on the one hand, the works of neo-francoist historians, such as Pio Moa, still attracted a wide circle of readers, whereas, on the other hand, the initiation of a movement for the recovery of "historical memory" triggered the excavations of mass graves holding the bodies of those who were murdered and secretly buried across Spain both during and after the war.

Apart from political violence during and after the civil war, various topics, e.g. the policy followed by the Soviet Union and the operation of international brigades, also attracted attention of Spanish researchers once the Russian archives were unsealed, whereas readers were more interested in the biographies of political leaders and Franco and historiographical presentations of the role the church played in the Civil War as well as the military history of the period. The author concludes that, 80 years after the military pronunciamiento organized by Spanish generals, the Spanish civil war is still a topic that divides both Spanish historians and Spain's wider public.